

1/14:94(574)(045)

МАҢҒЫСТАУЛЫҚ ҒАЛЫМ ОРАЗМАҒАМБЕТ ТҰРМАҒАМБЕТҰЛЫ

Әзілова Динара

Ш.Есенов атындағы Каспий
технологиялар және инжиниринг
университеті
2 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Өтесова Гүлнар
Екпінқызы**

Андатпа: Мақалада Маңғыстау өңірінен шыққан атакты дарынды азамат, білімдар ахун, ғалым геолог, емші, ағартушы халқымыздың ойлы перзенті ел есінде жан-жақты қабілетімен танылған халық қамын ойлаған, жас ұрпақты оқытып тәрбиелеген прогресшіл, діни, ғылым және қоғам қайраткері болған Оразмағамбет Тұрмағамбетұлының өмірі мен қызметі, қоғамдық-саяси қайраткерлігі кең көлемде сөз болады.

Түйінді сөздер: Қызылсу, ағартушылық, өлке, зерттеулер, мектеп

Өлкемізде оқу ағарту ісінің қалыптасуы мен дамуының тарихы өз алдына бөлек үлкен тақырып. Өлкеміздің оқу ағарту тарихы ісінің даму тарихы сонау түркі дәуіріндегі және ислам дәуіріндегі білім, XV-XIX ғасырдың бас кезінде оқу ағарту ісі, мешіт медреселердің көбеюі, Бекет Мырзағұлұлының ағартушылық қызметі, өлкеміздің әр жерінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезінде діни сауатты қайраткерлердің дәріс беруі, Кеңес үкіметі тұсындағы өлкеміздегі білім берудің ерекшелігі мен бүгінгі таңдағы білім беру ісінің дамуы ерекшеліктері туралы көп айтуға да жазуға да болады. Маңғыстаудағы білім беру ісін қарастырған кезде Қызылсу жерінде мектеп ашып, бала оқытқан көрпе Оразмағамбет Тұрмағамбетұлының есімін ерекше атаймыз. Кезінде Оразмағамбет Тұрмағамбетұлы туралы өлкемізден шыққан Ә.Кекілбаев, М.Әбдіхалықов, Қ.Сыдиықовтар және тағы басқа жандар көптеп жазды. Маңғыстау топырағынан шыққан белгілі Оразмағамбет Тұрмағамбетұлы Маңғыстау кен-орнын зерттеуші геолог, ағартушы, үлкен діни қайраткер және өз заманының озық ойлы адамы болған. Оразмағамбет Тұрмағамбетұлының өлкенің кен орыны байлығын зерттеуіне қосқан үлесімен қатар ерекше айтылатын тұсы оның өлкеміздің ағарту ісіне қосқан үлесі өз алдына бір төбе. Қазіргі Қызылсу жерінде мектеп ашып, бала оқытқан Оразмағамбет Тұрмағамбетұлының әкесі де өз кезегінде Қызылсудағы Ащыағардың бастауында орналасқан ауыл балаларының бәрін жинап, салт атпен әудем жерге шығып шариғат заңдылықтары туралы көкейлеріне білім нәрін сепкен жан

болған. Зерек әрі нәрсенің сырын білуге ұмтылған ұлының қабырғасы қатайғасын оқуға жіберуді ойлаған ол Маңғыстауға келіп жер асты байлықтарын іздеп жүрген Андрусовпен кездеседі. Оның Қызылсуды негізгі тұрақ етіп қалдырып анда-санда жан жаққа барлай жұмыстар жүргізбекші екендігін білген ол оған ұлы Оразмағанбеттің ойы зерек, білігі көптеу екенін айтады. Мұсылманшылыққа, шариғатқа қатысты мен білетін ілімді алдымда отырып алған деуіне қарағанда Оразмағанбеттің алғашқы діни сауатын өз әкесінен алғанын байқаймыз. Менің ойым жетпес, санамның қабылдауы қиын жер-су құпиясына тым әуес. Байқаймын, сенің де қызметің сондай сияқты. Қасыңа ал, білгеніңді үйрет. Өрістен атыңды әкеліп, әр жерден терген тастарыңды салған дорбанды арқаласа да зияны тимес. Оның үстіне осы күз түссе алыс елге оқуға жіберуде ойымда еді. Ата-анасынан жырақ, өзге мілләттің ортасында жүруге де үйрене берсін, деуі баласының білім алуын қалаған ізгі ниеті екенін аңғарамыз .[3.68] Оразмағанбет Шығыс Маңғыстаудың тау тасын кезген Андрусовтың қасында болған. Ол жер қыртысын зерттеген жер асты байлықтарын айыру туралы мағұлматтарды Н.Н. Андрусовтан тереңірек білген.

Оразмағанбеттің Үндістанда Бомбейдегі университетте тау-кен инженері мамандығы бойынша бітіргені жайлы дерек Турмен ССР ОГПУ басқармасының архив құжаттарында баяндалған. Оразмағанбеттің әкесі 1918 жылы өмірден озады. Ол 1918 жылы әкем бақилық болды. Әкем өмірден өткеннен кейін шама шарқым келгенше ұстаз болып елді сауаттандыру жұмысына кірістім деп жазады. Осы әкесі салған мектепте ұстаздық етіп, өлкемізде сауат ашу ісін дамытуға кіріседі. Осы Оразмағанбет мектебінде сабақ берген алғаш ұстаз, менің атам – Өтес Қарабалаев болатын. Өтес Қарабалаев 1920 жылдан 1935 жылға дейін Қаңға, Түбіжік пен Ақшоқы жерінде ұйымдасқан ауыл мектебінің оқытушысы болып қызмет атқарған. Өз уақытының өте сауатты оқымысты адамы болса, оны 1927 жылы Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы арнайы келіп, Қызылсуда ашылған мектебіне бала оқытуға өзімен бірге ала кеткен. Бұл туралы әкемнің үлкен апасы Бақтылы менің бала кезім жаз мезгілі киіз үйде отырғанымызда ауылымызға салт ат мінген адамдар келді. Үлкендер жөн сұрасып біліскеннен біздер бұл кісінің Оразмағанбет екенін білдік. Киіз үйде өрбіген әңгіме үстінде әкемнің өлкедегі Меккеге қажыға барған діни сауатты адамның ұрпағы екенін және терең білімді адам екенін тілге тиек ете отырып, өзінің Қызылсудағы мектебіне ұстаздық қызметке шақыратындығын айтты. Әкем білімді, сауатты адам ретінде Қызылсуда бала оқытуға келісетін айтып,

көп ұзамай Оразмағанбет мектебінде сабақ беріп бастады деп айтып отыратын. Бұл 1927 жыл болатын десе, Оразмағанбет Маңғыстауға келген ғалым М.Баярунаспен бірлесе жұмыс жасағанда, әкем Өтес мектепте ғылымның салалары бойынша сабақ өткізген. Өтес әкемнің өзі тарих, география, әдебиет және арифметиканы жетік меңгер жан еді. Осындай адамдарды өзінің мектебіне сабақ беруге арнайы келіп шақыруы көп нәрсені аңғартса, әкем Оразмағанбетті терең ойлы жан жақты білімді адам еді айтып отырушы еді дейді. Оразмағанбеттің шәкірті Мұқан Алакөзов 1928 жылы Қызылсу мектебінде жиырмадан астам бала білім алғанын, ұстаздарының арабшамен бірге басқа пәндерге де ерекше мән бергенін және балаларға дәріс беруге атам Өтесті шақыртып алып, екеуінің бірге мұғалімдік жұмыспен айналысқандығын жазады. Кейін осы Оразмағанбет мектебінде дәріс алғандар Кеңес дәуірінде сауаттылар тобынан табылып, ұжым, ел басқару істеріне, ұстаздық етуге қатысқан.

Оразмағанбет Тұрмағанбетұлының ауылына келген атақты жыршы Сүгір Бегендікұлы Оразмағанбеттің бес сиырға арғымақ сатып алғанын естіген Сүгір соған құтты болсын айтуды ниет етеді.

- Ассалаумағалейкі -ім

Берекет берсін қырқарға,-

дегенде оның сөзін аяқтатпай Оразмағанбет іліп әкетіпті

- Уағалейкім, әумин,

Иманың болсын қырық арба,-

деп Сүгірге көлденең бұрылады.

- Қайырлы болсын және айтам,

Бес сиырға алған тұлпарға, - деп Сүгір жыршы да бас изей толғайды.

Оразмағанбет :

Әзірлеп бізде жатырмыз,

Бәйгені шауып құртарға,-

деген жауабымен сөзді доғарса, бұл оның ақындық, шешендік қырын танытатын тұсы болса керек, оқығаны мол ақындық қасиеттің бір ұшқынының бойында бар екендігін көрсетеді. [2.94-95]

Оразмағанбет Тұрмағанбетұлының Иран шахына жазған хатында «Мен жасымнан ғылым құдым. Өз аймағымда, сосын Бұқара мен Хиуада оқыдым. Сұпылық зікір салуды, әрі үйретуді Үргеніш қаласында хазірет Мұхаммед Зия ибн Зәкіржаннан үйрендім. Сондай-ақ тәфсир ғылымын, жағрафия, илаһи хикмет, биология, астрономия, геометрия оқыдым» деп жазуы оның ғылымның

барлық саласынан хабары бар жан жақты жан екенін аңғартады және оның халық арасында ағартушы, шипагер, жер асты байлықтарын зерттеуші ғалым, үлкен діни қайраткер ретінде танылуы заңды құбылыс.

Ол діни-идеологиялық, логикалық кітаптарды, ислам және дін тарихы, араб тілінің грамматикасы туралы кітаптарды, тағы басқа дінтану кітаптары мен діни көркем әдебиеттерді оқып меңгерген шейх болғандығы мәлім. Оның діни сауатты терең ғұлама болғандығы соншалықты одан дін таратқан араб елінің ғұлама дін өкілдері келіп дәріс алған. Тіпті, бұқаралықтардың «Бұқарада білім қалған жоқ, бәрін бір қазақ көтеріп кетті» деуі де Оразмағанбеттің ғұламалығын тәптіштей айтудың өзі де артық сияқты.

Орамағанбет дәрігердік, емшілік қызметпенде айналысқан. Ел ішіндегі түрлі ауруларды қалай емдеп жазғаны жайлы әңгімелер өз алдына. Солардың қатарында Оразмағанбет өз досы, әріптесі М.В. Баярунасты емдеп, сауықтыруы да бар. Жер ананың түрлі шөбін, топырағы мен тасын ауруларға қарсы қолданудың жолын жақсы білген. Ирандағы ұрпағы өз үйлерінде Оразмағанбеттің Иран жерінде өмір сүрген бірер жыл ішінде аптекаларға дәрі алуға рецепт жазып бергенін, олардың кейбірінің көшірмелері сақталғанын тілге тиек етеді. [2.21]. Көнекөз қарттардың қуаттауынша Оразмағанбет Маңғыстаудың ой қыры ғана емес, өсімдік және жануарлар дүниесін де жетік білген. Жеті қараңғы түнде де адасуды білмеген. Бағыт бағдарды сол тұрған орнының шөбіне, топырағына қарап дәл айта алатын болған. Қай жерде қандай қазба байлық жатқанын жеткілікті жоба жорамалдармен келтіріп отырған. Өзінің тапқан минералдарының үлгісін сол кездегі Ленинградтағы оқымыстыларға жолдап та тұрған.

Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы уақытысында халық қамын ойлаған, жас ұрпақтарын оқытып тәрбиелеген прогресшіл, діни ғалым және қоғам қайраткері болған. Сталиндік жазалау кезінде жазаға ұшыраған, кейін айыпсыздығы анықталып, ресми түрде ақталған. Атақты, дарынды азамат Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы Маңғыстаулықтардың мақтанышы және өлкенің дара тұлғасы.

Әдебиеттер

1. Дәуір бел – белестерінде Ө.Озғанбай Алматы, 1996
2. Оразмағанбет Ө. Озғанбай, Т.Шадықұл Алматы, 1997
3. Сыбызғы сыңсып жылайды О.Көшбайұлы Алматы, 2008